

vallitsevien siteiden asettamia. Ja kuinka paljon asiaa mutkistaa-kaan tilanne, jossa tarkastelun kohteena on sellainen joukkoviestin-nällinen teksti, jossa on yhtäaika useita kertomuksia päällekkäin ja sisäkkäin ja jotka kertovat tari-nansa eri kielillä: kuvan kielellä, sanan kielellä, äänen kielellä. Ker-tomushan ei ole sanalliseen symbo-lijärjestelmään sidottua.

Kirjallisuus

AUSTIN, John. How to Do Things with Words. 2nd ed., 1975.

CHATMAN, Seymour. Story and Discour-se. Cornell University Press, 1978.

PIETILÄ, Kauko. Joukkotiedotuksen so-siologiaa pelastamassa. Tiedotustutkimus 8(1985):3, s. 1-12.

Klaus Weckroth

Joukkotiedotuksen psykologiaa hukuttamassa

Kauko Pietilä on merkittävässä artikkelissaan (Tiedotustutkimus 3/1985) lähtenyt pelastamaan jouk-kotiedotuksen sosiologiaa. Koska tarkastelu useissa kohdin (erityises-ti Pietilän lähtiessä murtamaan kausaalista logiikkaa) sivuaa yleensä ihmistieteitä ja erityisesti psykolo-giaa, sallittaneen muutama yleiste-tympi kommentti. Tarkoitukseni on hahmotella kahta erilaista tapaa organisoida ihmisen toiminnan tie-teellinen tutkimus.

I

"Joukkotiedotuksen vaikutusten tutkimus on monasti tiedotustutki-muksen kansalaiskunnon näyte - sillä se kokee lunastaa oikeuden

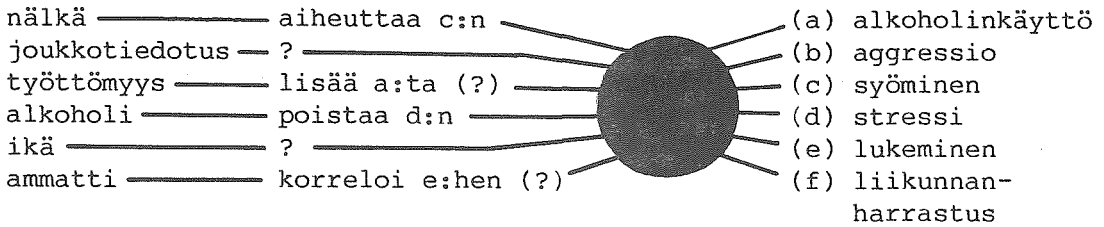
puhua joukkotiedotuksen yhteiskun-nallisesta roolista ja merkityksestä" toteaa Pietilä (1985, 1) artikkelis-saan. Tässä suhteessa tiedotustut-kimus ei jää yksin. Vaikutustutki-musmallista (jota pyrkii havainnoi-listamaan oheinen kuvio 1) ovat vaivatta löytäneet itselleen tehtä-vän muutkin ihmistä tutkivat tie-teet psykologiasta ja sosiologiasta alkaen.

Aloitetaan psykologiasta. Bio-logia tunkeutui 1800-luvun loppu-puolella psykologiaan (ja sitä kautta ihmistieteisiin) paitsi vuorovaikutuk-sen ideana, myös käsityksenä tämän vuorovaikutuksen luonteesta: kenties ihmisen toiminta on vain yksi mah-dollinen tapa sopeutua ympäristöön ja psykologia vain - niinkuin mm.

VAIKUTTAVA
TEKIJÄ

VAIKUTUS

TULOS

Kuvio 1. Vaikutustutkimusmalli.

Kurt Lewin (1935, 1) ajatteli - "biologian haara". Merkittävää on, että psykologia saattaa itse asiassa olla "biologisempi" kuin biologia itse. Herbert Spencer (1870) yritti aikanaan vastata kysymykseen psykologian ja biologian välisistä eroista. Kun biologi tutkii biologisia tapahtumia, hänen ei tarvitse koko ajan suhteuttaa niitä ympäristön tapahtumiin, koska "useimpien puhtaasti biologisten ilmiöiden suorittamista organismi kykenee ainakin jonkin aikaa jatkaamaan luonnollisesta ympäristöstään irroitettuna (näin tekee esimerkiksi kala kuivalla maalla)" (Spencer 1870, 135). Psykologisten tapahtumien suhteen tilanne on Spencerin mukaan kokonaan toinen: "me emme kykene selittämään yhtäkään vedessä uivan kalan reaktiota, ellemmme ota huomioon sen suhdetta ympäröiviin esineisiin" (ibid.).

Selitys ihmisen tekemisille löytyy ympäristön tapahtumista. Ajatuksen voi katsoa merkittävässä määrin ohjanneen 1900-luvulla tehtyä psykologista tutkimusta. Yksittäisiä tekoja, joista toiminta koostuu, ovat esimerkiksi alkoholinkäyttö, televisionkatselu, liikunnan-harrastus ja aggressiivinen käyttäytyminen. Koska näillä teoilla ei ole mitään tekemistä toistensa kanssa - yksittäinen reaktio voi

kuulua joko alkoholinkäyttöreaktioiden luokkaan tai aggressiivisten reaktioiden luokkaan mutta ei molempiin - voidaan jokaista reaktioluokkaa tarkastella omana "erityisenä yksilön muista toiminnoista erotettuna käyttäytymisjärjestelmänä" (Sarbin & Nucci 1973, 182).

Kun käyttäytymismuodot on näin erotettu toisistaan, lähdetään tutkimaan niiden suhteita "ympäröiviin esineisiin". Ihmisen toiminnan tarkastelu on noussut mm. seuraavanlaisista kysymyksistä: mitkä tekijät saavat ihmisen käyttäytymään väkivaltaisesti? miksi ihmiset harrastavat liikuntaa? mistä syistä ihminen käyttää alkoholia/alkoholi-soituu? Perusidean mukaisesti jokaisella reaktiolla pitäisi olla omat muiden reaktioiden syistä poikkeavat syynsä, lainalaiset ja välttämättömät yhteytensä tiettyihin ympäristön tapahtumiin.

Jos psykologia etenee yksittäisistä toiminnoista ympäristön tapahtumiin, etenevät muut ihmistä tutkivat tieteet yksittäisistä ympäristön tapahtumista toimintoihin: sosiaalipsykologia tutkii, miten tois(t)en ihmis(t)en läsnäolo vaikuttaa yksilön toimintaan, tiedotustutkimus miten joukkotiedotus vaikuttaa, sosiologia selvittelee työttömyyden merkitystä jne. Tuntuu kuin muut tieteet tyytyisivät kukin

omalta osaltaan auttamaan psykologiaa. Miksi?

Musta aukko kuviossa on yksilö. Mielenkiintoista on, että rajuimmisakin sosiologisissa konseptioissa yksilö on säilyttänyt asemansa yhteiskunnallisten tapahtumien ainoana "todellisena kantajana" (Simmel 1959, 325). Vaikka yhteiskunta ei olisikaan pelkkä yksilöiden summa, se joka tapauksessa on "yksilöiden välisten suhteiden kokonaisuus" (Marx 1974, 176). Tukea siis löytyy sille arkielämän käsitykselle, jonka mukaan erilaisten inhimillisen elämän ilmiöiden joukossa yksilö on jotakin poikkeuksellista, jotakin käsinkosketeltavan todellista, kokonaista ja jakamatonta. Jos näin on, vaikuttavat erilaiset tekijät inhimilliseen kehitykseen vain yksilön kautta. Siksi haluttaessa osoittaa sosiaalisten faktojen merkityksellisyys, täytyy osoittaa niiden omaavan yksilöön "väkevästi vaikuttavaa pakottavaa voimaa" (Durkheim 1979, 35).

II

Vaikutustutkimusmalli on kuitenkin murtumassa. Massiivisesta tutkimuksesta huolimatta lainalaisia vaikutussuhteita ei ole onnistuttu löytämään. Ilmiötä kuin ilmiötä koskevan tutkimuksen alussa joudutaan toteamaan aikaisemman tutkimuksen sisältävän joitakin "hämentäviä ristiriitaisuuksia" (Bry ym. 1982, 273). Ihminen näyttää käyttävän alkoholia samoista syistä kuin hän harrastaa liikuntaa ja käy elokuvissa: milloin mistäkin syystä. Alkoholi joskus lisää ja joskus vähentää yksilön aggressiivisuutta. Toisten ihmisten läsnäolo joskus parantaa ja joskus huonontaa yksilön suoritusta. Myöskään sosiaaliset faktat eivät näytä omaavan yksilöä pakottavaa voimaa: työttö-

myys ei tee työttömistä ryyppäviä häiriköitä ja joukkotiedotuksessa on "koko vaikutustutkimuksen malli särötynyt ja hajoamassa" (Pietilä 1985, 1).

Tässä mylläkässä huonosti tuntuu aluksi käyvän kaikille muille tieteille paitsi psykologialle. Tämä tiedehän yksilön toiminnasta liikkeelle lähtiessään saa hakea selittäviä tekijöitä useammalta taholta. Jos tutkittava reaktio (esimerkiksi alkoholinkäyttö) ei selity psykologisilla tekijöillä (stressi, ahdistus), otetaan huomioon biologisia (ikä, sukupuoli, serotoniini), fysikaalisia (melu, lämpötila), kulttuurisia (elämäntapa, merkitykset) ja sosiaalisia (luokkarakenne, työttömyys, joukkotiedotus) tekijöitä kunnes on löydetty kombinaatio, joka "parhaiten selittää alkoholinkäytön syyt ja määrän" (Bry ym. 1982, 273). Entä jos sosiaaliset tekijät eivät vaikuta alkoholinkäyttöön sitä eikä tätä? Yhteiskunnallisuudelle ja sosiologeille käy huonosti, mutta psykologi keskittyy hakemaan alkoholinkäytön selitystä muusta kuin sosiaalisista tekijöistä. Yksilöä hallussaan pitävän psykologian asema näyttää yhtä tukevalta kuin kuninkaan asema H.C. Andersenin sadussa Tuhma-Jussi. Sadun kuningas odottelee palatsissaan jonkun keksivän keinon pitää puolensa prinsessan edessä nöyrien kosijoiden joutuessa yksi toisensa jälkeen toteamaan vaikutusyritystensä kilpistyvän ylpeään kuninkaantytärtään.

Kausaalilogiikan murtuminen koskettaa kuitenkin myös psykologiaa. Suorien syy-seuraus -suhteiden olemattomuus on nostanut voimakkaasti esille **subjektiviteetin** idean; kenties erilaiset ärsykkeet eivät vaikuta yksilöön, ellei tämä (tulkinnan, merkitysten yms. kautta) anna niiden vaikuttaa, kenties "lukijattomalla tekstillä ei ole

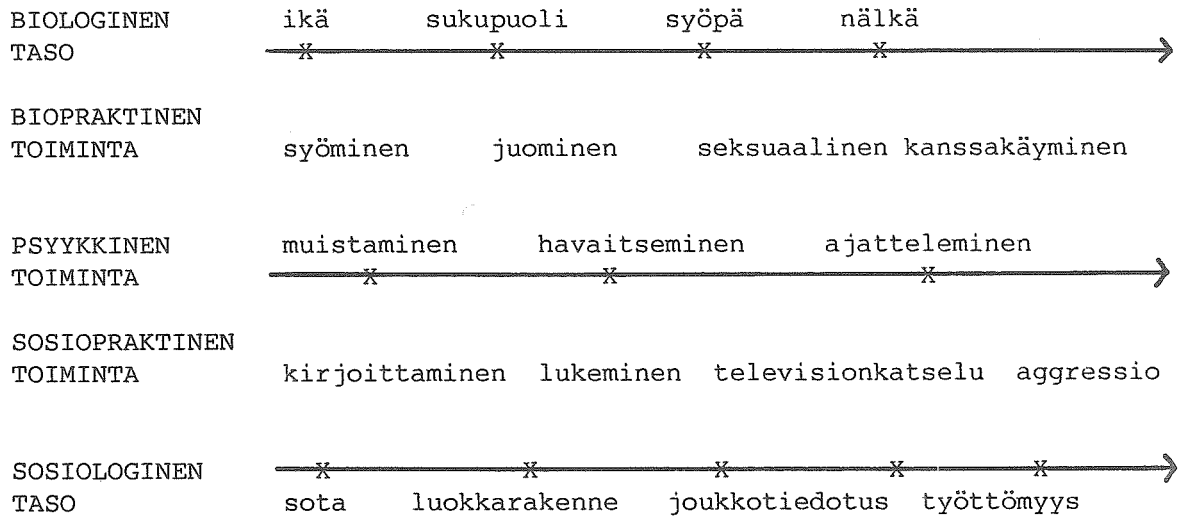
mitään merkitystä" (Wren-Lewis; Pietilä 1985, 2). Sosiologian kannalta subjektiviteetti näyttää väistämättä tuovan tullessaan "metodologisen individualismin" (ibid. s. 3), mutta mitä se merkitsee psykologian kannalta?

III

Jos yksittäisiä tekoja ei voida kytkeä yksittäisiin ei-toiminnallisiin tapahtumiin, on ilmeistä, että välttämättömiä yhteyksiä on ryhdyttävä sittenkin hakemaan tekojen

väliltä; on mahdollista, että ihmisen toiminnan peruskaava ei olekaan ärsykereaktio tai syy-seuraus vaan reaktio-reaktio. Silloin psykologia ei ainoastaan voisi, vaan sen pitäisi abstrahoitua yksilön "luonnollisesta ympäristöstä" ja keskittyä tutkimaan toimintojen välisiä suhteita. Ihmisen elämä ei näin enää hahmottuisikaan syinä ja seurauksina, tekoina ja tapahtumina vaan biologisina, psykologisina ja sosiaalisina tapahtumina ja niiden välisinä suhteina.

Tätä ideaa on havainnollistettu kuviossa 2.

Kuvio 2. Ihmisenä olemisen perustasot.

Toiminnan selittämisen kannalta keskeistä on, että se muodostuu kahdesta tasosta: psyykkisestä ja praktisesta toiminnasta. Tasojen välillä on seuraava ero. Kun subjektiviteetti välttämättä tuottaa tietyt psyykkisen toiminnan muodot (ihminen ei voi valita ympäristön ärsykeitä, ellei hän kykene esimerkiksi havaitsemaan ja ajattelemaan), määräytyvät praktisen toiminnan muodot (ihminen kykenee

hallitsemaan omaa elämäänsä, vaikka hän ei osaa kävellä, lukea tai kirjoittaa) toiminnan järjestelmän ulkopuolelta. Osan niistä tekee välttämättömäksi evolutiivinen kehitys (biopraktinen toiminta) ja osan yhteiskunnallinen kehitys (sosiopraktinen toiminta).

Tässä tilanteessa lainalaiset välttämättömät suhteet löytyvät kunkin tason sisältä. Simmeliläisittäin "puhtaan psykologian" tehtävä

on tutkia psyykkisten toimintojen välisiä suhteita, koska praktisen toiminnan muotojen suhde yksittäisiin biologisiin ja sosiologisiin tapahtumiin on aina enemmän tai vähemmän **satunnainen**. Otetaan esimerkki. Nälkä on biologinen ilmiö, jolla on oma biologinen merkityksensä: ellei ihminen syö, hän kuolee nälkään. Yhtä määrättyä "sisäänkirjoitettua" psykologista merkitystä (vrt. "onko merkitys nälässä vai syöjässä") nälällä ei ole: nälkäinen ihminen ei syö, jos hän on laihdutuskuurilla tai syömälakossa. Nälän ja syömisen suhde on toki todennäköinen, mutta välttämätön se ei ole. Vastaavasti työttömyys on yhteiskunnallinen tapahtuma, jolla on omat välttämättömät yhteytensä toisiin yhteiskunnallisiin ilmiöihin; sillä on oma yhteiskunnallinen merkityksensä. Tätä merkitystä ei muuta miksiäkään se, että työttömyyden psykologinen merkitys voi olla periaatteessa mikä tahansa.

Nälän ja työttömyyden rinnastaminen ei ole sattuma. Niin kauan kuin yhteiskunnallinen käytäntö on subjektiviteetin alueen ulkopuolella, se määrää toimintojen välisiä suhteita periaatteessa samalla tavalla kuin luonto: subjektina ihminen voi olla syömättä, käyttämättä alkoholia ja katsomatta televisiota. Koska ihmisen toimintaa eivät määrää ärsykkeet vaan asetetut tavoitteet, yhteiskunnan vaikutus olisi arvattavasti toisenlainen, jos olisi olemassa yleiset yhteiskunnalliset tavoitteet. Ihmisten välinen suhde on laadullisesti erilainen tilanteessa, jossa heillä on yhteinen tavoite, kuin tilanteessa, jossa tämä tavoite puuttuu. Pietilän (1985, 7) mainitsema Searlen esimerkki on varsin havainnollinen: "Olettakaamme, että vaimo sanoo kutsuilla 'On muuten aika myöhä'.

Yhdellä tasolla ilmaus voi olla tosion toteamus; hänen keskustelukumppanilleen, joka on juuri huomannut, miten aikaista oli, se voi olla vastaväite (ja sellaiseksi myös tarkoitettu); aviomiehelle se voi olla (myös tarkoitettusti) ehdotus tai jopa pyyntö". Kun seistään kutsuilla ja seurustellaan, on todella samantekevää, miten ihmiset toisiinsa reagoivat, mistä puhuvat ja koska lähtevät; vaikutus on satunnainen. Jos ollaan rakentamassa taloa, on **välttämättä** keskusteltava talonrakentamiseen liittyvistä asioista, jaettava työt ja seurattava toisten toimintaa.

IV

Kausaalilogiikan ydin on ajatus yksilöstä yhteiskunnan atomina. Jos tämä atomi onnistutaan halkaisemaan - osoittamalla esimerkiksi yksilön psykologisena kokonaisuutena olevan "toimintojen välisten suhteiden kokonaisuus" - on poistettu yksi piikki sosiologian pelastuslaustasta: yksilö on todellisempi kuin ryhmä, jos atomi on todellisempi kuin molekyyli tai solu.

Kirjallisuus

- BRY, B. & McKEON, & PANDINA, R. Extent of drug use as a function of number of risk factors. *Journal of Abnormal Psychology* 91(1982)4, s. 273-279.
- DURKHEIM, E. *Sosiologian metodisäännöt*. Helsinki, Tammi, 1977.
- LEWIN, K. *A dynamic theory of personality*. New York, McGraw-Hill, 1935.
- MARX, K. *Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie*. Berlin, Dietz Verlag, 1974.
- PIETILÄ, K. Joukkotiedotuksen sosiologiaa pelastamassa. *Tiedotustutkimus* 8(1985):3, s. 1-12.
- SARBIN, T. & NUCCI, L. Self-reconstitution process. *Journal of Abnormal*

Psychology 81(1973)2, s. 182-195.
SIMMEL, G. The problem of sociology.
Teoksessa WOLFF, K. (toim.) Georg
Simmel 1858-1918. Columbus, The

Ohio State University Press, 1959.
SPENCER, H. The principles of Psycho-
logy. London, Williams and Norgate,
1870.

Matti Virtanen

Vielä kerran virittävyys

Kauko Pietilän erinomainen artikkeli (Tiedotustutkimus 3/1985) virittää jälleen puhumaan virittävyydestä. Pietilän näkökulma vaikutustutkimukseen on nimittäin pitkälti sama kuin virittäjien, vaikka onkin esitetty hieman toisenlaisin - ja ehkä tarkemmin - käsittein.

Pelkistetysti: Pietilä kehittää vaikutuksen kaksitasomallin tukeutumalla puheaktiteoriaan. Kaikissa puheteoissa on päällekkäin kolme 'tasoa', joista kaksi on tärkeää: perlokutiivinen ja illokutiivinen. Perlokutiivinen taso koskee 'sanoman perillemenoä'. Jos sanon: 'Anna minä kumoan vielä tämän maljan', sanoman perlokutiivinen sisältö joko menee perille tai ei, tuottaa halutun vaikutuksen tai ei - joko hän antaa tai sitten ei. Kyse on lineaarisesta ja kausaalilisesta asetelmasta, s-r -kuvioista - analyysistä, jota voidaan hienosyistää ottamalla mukaan väliintulevia muuttujia ja sanoman kognitiivinen prosessointi vastaanottajapäässä (merkityksenanto).

Tämä on perinteisen vaikutustutkimuksen näkökulma: se tarkastelee joukkotiedotusta perlokutiivisenä tekemisenä eli siltä kannalta, mitä kaikkea saadaan aikaan jonkin sanomisen keinoin, olivatpa seuraamukset sitten aiottuja tai tahattomia. "Puhetoimintani on perlokutiivista, kun puheeni vuoksi vakuutus jostakin, suostut johonkin, säikähdät, tulet tietoiseksi jostakin, yllätyt, tulet harhaanjohdetuksi tai muuta vastaavaa."

Mutta samaan sanomaan sisältyy myös toisentyypinen, illokutiivinen taso: puheteko asettaa puhujan ja kuulijan välille määrätynlaisen yhteyden, sosiaalisen siteen (tai ainakin ehdottaa sitä) - rakenteistaa suhteen, kuten Pietilä sanoo 'Anna minä kumoan vielä tämän maljan' on puheteko tyyppiä 'pyyntö', joka asettaa osapuolten välille pyytämissuhteen, joka pysyy voimassa riippumatta siitä meneekö sanoma 'perille', suostuuko toinen tai ei. Siksi sanoman illokutiivinen vaikutus voidaan ja täytyy lukea